

ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ ФОНЕТИЧНОЇ ІНТЕРФЕРЕНЦІЇ

Стаття присвячена вивченню механізмів виникнення фонетичної інтерференції внаслідок лексичних запозичень. Виявлені типи фонетичної інтерференції на сегментному рівні. Окреслені наслідки фонетичної інтерференції на сегментному рівні.

***Ключові слова:** фонетична інтерференція, мовне контактування, мовна варіативність, мова-реципієнт.*

Статья посвящена изучению механизмов возникновения фонетической интерференции вследствие лексических заимствований. Выявлены типы фонетической интерференции на сегментном уровне. Определены последствия фонетической интерференции на сегментном уровне.

***Ключевые слова:** фонетическая интерференция, языковое контактирование, языковая вариативность, язык-реципиент.*

The article is devoted to the study of phonetic interference mechanisms as a result of loan words. The types of phonetic interference on the segment level are defined. The effects of phonetic interference on the segment level are considered.

***Key words:** phonetic interference, language contact, linguistic variation, recipient language.*

Розвиток суспільства, загальні тенденції до інтеграції та глобалізації в різноманітних сферах діяльності зумовлюють явища масової двомовності та багатомовності. Проблеми мовного спілкування в умовах тісних мовних контактів цікавлять філософів, соціологів, психологів, істориків, етнографів, лінгвістів, педагогів. Питання інтерференції мовних систем у ситуації білінгвізму займають центральне місце в теорії мовних контактів, у теорії мовної комунікації та практиці викладання іноземних мов, їм присвячено чимало фундаментальних робіт вітчизняних і закордонних вчених (Трубецької, Вайнрайх, Хауген, Поліванов, Жлуктенко, Розенцвейг і ін.).

Незважаючи на активний ріст досліджень в області інтерференції мовних систем у всіх напрямках, багато її аспектів залишаються недостатньо вивченими: не встановлені фактори, що визначають передумови явищ інтерференції на всіх мовних рівнях; немає повного й всебічного опису мовних явищ інтерференції; немає єдності в трактуванні основних понять теорії інтерференції; немає єдиної методології та методики вивчення явищ інтерференції.

Актуальність дослідження визначається нерозв'язаністю низки теоретичних та прикладних питань фонетичної інтерференції.

Мета роботи полягає в аналізі причин та наслідків фонетичної інтерференції.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

- вивчити механізми виникнення фонетичної інтерференції;
- виявити типи та окреслити наслідки фонетичної інтерференції на сегментному рівні.

Усяке запозичення, що проникає до тієї чи іншої мови, є для неї новим елементом. Однак внесена ззовні інновація може бути лише частковою: фактично іноземне слово запозичується дуже рідко в оригінальному вигляді, з властивими йому звуками, формами й значеннями, тому що це означало б ціле зрушення у системі мови, що запозичує, і носії уникають цього за допомогою підстановки у слово, що запозичується, деяких звичних елементів своєї власної мови.

Контакт однієї мовної системи з іншою відбувається у двомовних групах мовців, наслідком чого є контактні зумовлені відхилення від норм кожної з контактуючих мов, які У. Вайнрайх назвав “інтерференцією” [1: 1]. В. Г. Розенцвейг визначає інтерференцію як “порушення білінгвом правил співвіднесення контактуючих мов, що проявляється в його мовленні у відхиленні від норми” [2: 4]. С. В. Семчинський розглядає інтерференцію як тенденцію мовного розвитку [3: 76]. Л. І. Баранникова підкреслює, що при інтерференції зміни зазнає система, що запозичує, у якій “з'являються нові одиниці та розвиваються нові типи відносин між структурними елементами” [4: 88–92], при цьому сфера виникнення інтерференції обмежена граматичним і фонологічним мовними рівнями, що є найбільш чітко організованими системами мови [4: 96]. О. Р. Валігура, залучаючи синергетичний підхід до теоретичного дослідження інтерферованого мовлення, розглядає його як “складну відкриту систему, що перебуває в невірноваженому стані з притаманною їй здатністю до самоорганізації” [5: 2].

Фонетична інтерференція тлумачиться дослідницею не тільки як лінгвістичне, а і як “когнітивне та культурно-комунікативне явище, що виникає в іншомовному мисленні і мовленні білінгва у формі певної сукупності фонетичних ознак” [5: 9], підкреслюючи важливість ментальних психологічних і соціокультурних чинників.

Г. Пауль відзначав, що при запозиченні з іноземної мови підміну її звуків звуками рідної мови часто роблять навіть ті, хто вперше вводить це слово в обіг, тобто у зв'язку з відмінностями фонетичних систем відтворення звукової форми іншомовного прототипу у сприймаючій мові може мати лише наближений характер [6: 463–464]. Робиться це несвідомо: багато носіїв мови просто не можуть при відтворенні елементів іншої мови піти далі недосконалого наслідування, що пояснюється впливом ментальних чинників. На ментальному рівні мовленнєва поведінка білінгва зумовлюється, з одного боку, прототипами фонетичного рівня рідної мови, з іншого — прагненням до еталону звучання іноземної, унаслідок цього “свідомість білінгва змушена контролювати декілька стадій вибору й оцінки закладених у ній альтернативних можливостей звукової матеріалізації висловлень іноземною мовою, що складають певний тезаурус фоноконцептів з різними ступенями вияву фонетичної інтерференції” [5: 9]. “Фонетичні концепти” [термін, введений А. А. Калитою, цитується за 5: 11] визначаються як “специфічні, сформовані внаслідок конкретного комунікативного досвіду ментальні утворення, що містять змістовий мінімум знання, здатного у формі звукового перцептивного образу або символу зберігатися у довгостроковій пам'яті індивіда” [5: 11].

Механізм виникнення фонетичної інтерференції зумовлюється проникненням одиниць фонетичного рівня первинної мови у вторинну, яке призводить до відхилення від норм їх актуалізації, що пояснюється домінуючим впливом артикуляційних і структурних особливостей первинної мови, тобто має місце несвідоме перенесення білінгвом фонетичних концептів прототипів первинної мови до структури вторинної, що зумовлено не лише відмінностями артикуляційних баз досліджуваних мов, особливостей фонетичної системи первинної мови білінгвів, а й когнітивними чинниками [5: 23]. Під фонетичним концептом-прототипом розуміється “фонетична модель певного елементу мовлення, який набуває ознак специфічного, сформованого внаслідок конкретного комунікативного досвіду базового ментального утворення, що містить змістовий мінімум знання,

здатний у формі звукового перцептивного образу або символу зберігатися в довгостроковій пам'яті двомовної особистості” [5: 24].

Основним лінгвістичним фактором появи інтерференції є структурно-типологічні відповідності/невідповідності контактуючих мов. У ряді різноманітних лінгвістичних процесів при мовних контактах провідним є процес уподібнення елементів (змістовних і формальних) однієї з контактуючих мов елементам іншої — конвергенція. Це зумовлено комунікативною доцільністю й відповідає прагненню мовців заощаджувати мовні зусилля [7: 531].

Розбіжності фонемного інвентарю позиційно-комбінаторних алофонів фонем взаємодіючих мов, розходження у правилах позиційної реалізації фонем, сполучуваності, співвідношення диференційних та інтегральних ознак зумовлюють інтерференцію на фонетичному і фонологічному рівнях. Адже “...імовірність інтерференції дорівнює нулю, якщо деяка звукова ознака завжди присутня або завжди відсутня у цьому звуці й у цьому оточенні у двох мовах” [2: 45].

У загальних випадках лексика, що включається, унаслідок контактної взаємодії мов, фонетично адаптується за певними правилами субституції звукотипів до специфіки фонологічної системи мови, що запозичує: відбувається субституція звуків мови-донора звуками мови-реципієнта (саме це явище лежить в основі можливості встановлення системи звуковідповідностей між будь-якими за своїм походженням контактуючими мовами, що підкреслено Н. С. Трубецьким [9: 36].

При фонетичній адаптації запозичення з мови-джерела береться звуковий образ лексичної одиниці й відбувається субституція складових її звуків. На сегментному рівні звуковживання можна виділити основні типи фонетичної інтерференції.

1. Недодиференціація (звукова конвергенція за Хаугеном) — це процес недостатньої диференціації фонем нерідної мови, змішання, нерозрізнення фонем вторинної мовної системи при вживанні їх у мовленні. Це явище пояснюється тим, що в рідній мові мовця ті чи інші елементи не диференціюються як окремі фонемні, релевантні ознаки фонем уявляються як надлишкові, нерелевантні. На можливість недорозрізнення фонем указував Л. В. Щерба, підкреслюючи, що “найчастіше ми вважаємо за той же звук такі іноземні звуки, які належать у відповідній мові до різних звукових типів і здатні розрізняти слова” [10: 13]. Недодиференціація спостерігається звичайно у

тому випадку, якщо фонемний репертуар мови-реципієнта бідніше за репертуар мови-донора.

2. Наддиференціація (звукова дивергенція за Хаугеном) — такий прояв інтерференції, при якому у фонологічну систему мови-донора вводяться релевантні ознаки мови-реципієнта. Цей процес, як правило, відбувається тоді, коли більший фонемний матеріал мови, що запозичує, накладається на менший обсяг фонем мови-донора.

3. Субституція — такий вид інтерференції, при якому відбувається ототожнення фонем досліджуваної мови з подібними фонемами рідної мови. Л. В. Щерба відзначав, що “варто тільки вловити щось схоже, як зараз же з’явиться спокуса на ґрунті “звукового типу” ототожнювати й системно, і фізично різне... труднощі криються навіть не в тих звуках, яким немає аналогічних у рідній мові..., а саме в тих, для яких є подібні звуки” [11: 6].

Субституція є одним із найбільш стійких сегментів інтерференції. Субституція виникає часто й у випадках відсутності ідентичних фонем у мові-донорі й мові-реципієнті. Таке ототожнення відбувається в силу того, що в обох мовах певні звуки артикуляційно можуть досить походити один на одного, але їх розташування в системі при цьому різне, тобто вони входять до різних фонологічних категорій. Відносини між змішуваними звуками (субститутами) взаємодіючих мов називають діафонічними, а самі алофони фонем сприймаючої мови, які ототожнюються з алофонами однієї й тієї ж фонем мови-донора, підмінюють її звуки, — діафонами (термін запропоновано Д. Джоунзом, переосмислений Е. Хаугеном) [12].

Фонетична адаптація лексичних запозичень розглядається як зумовлена діалектична взаємодія двох протилежних тенденцій. Перша з них спрямована на поглинання іншомовних ознак і повну уніфікацію фонетичного вигляду й формальних характеристик відповідно до закономірностей мови, що запозичує. Цій тенденції протистоїть прагнення до збереження звукового вигляду іншомовної одиниці [13: 154]. У. Вайнрайх підкреслював можливість виникнення інновацій у результаті фонетичної інтерференції й перебудови всієї фонологічної системи в цілому: “За умов інтенсивнішого контакту, що супроводжується включенням більш-менш значного шару фонетично не адаптованого матеріалу, у фонологічній системі мови, що запозичує, зрушення відбуваються як на рівні субстанції, так і на рівні самої структури” [1]. В умовах інтенсивного контакту двох мов може відбуватися взаємний вплив мов, тобто у когнітивній свідомості бі-

лінгва відбувається формування нових фонетичних концептів, створених за фонетичними моделями вторинної мови, унаслідок чого фонетична інтерференція діє у двох напрямках: має місце несвідоме перенесення білінгвом фонетичних концептів прототипів первинної мови до структури вторинної та перенесення білінгвом фонетичних концептів прототипів вторинної мови до структури первинної, що знаходить відображення у мовленні. Це припущення знаходить підтвердження в лінгвістичних дослідженнях, у яких відзначається, що останнім часом спостерігається тенденція до фонетично більш точного відтворення іншомовних слів (зокрема англо-американського походження), що зумовлено підвищенням загальноосвітнього рівня населення, небувалим розвитком засобів масової комунікації та статусом англійської мови у світі [14: 20; 15].

Аналізуючи явища двоспрямованого інтерферентного впливу на фонетичному сегментному рівні, слід звернути увагу на немаловажні й численні структурні фактори мови, що сприяють або перешкоджають тим чи іншим конкретним перетворенням: за інших рівних умов найбільш підданою до такого роду перетворень є мова в умовах контакту із близькоспорідненою мовою, що характеризується більшою структурною і матеріальною подібністю. Навпаки, слабо піддаються проникненню контактуючі мови, які характеризуються глибокими структурними відмінностями [16].

Мовні моделі не настільки категоричні й незмінні, як математичні формули; вони мають дуже складну будову. Деякі елементи, що входять у ці моделі, вживаються частіше і тому мають більшу стійкість, ніж інші, але між тими й іншими зовсім немає непрохідної межі. Ставши ознаками мови, явища інтерференційного характеру починають виступати як відмітні ознаки тієї чи іншої мікросистеми, отже інтерференція є одним із джерел мовної варіативності. Варіативність проявляється як на рівні варіантів системи, тобто локально маркірований елемент існує поряд зі споконвічним, так і на рівні системи, унаслідок чого відбувається витиснення споконвічного елемента — глибинні зміни, що модифікують приймаючу систему [17: 19]. Отже, інтерференція не зобов'язана завжди залишатися інтерференцією, тобто відхиленням від норми; при частому повторенні вона сама може стати нормою [12].

У структурному плані мовні контакти іноді виявляються вирішальним фактором у фонологізації вже існуючих у фонологічній системі алофонів, особливо за наявності в системі “порожніх кліток”, або

у включенні до інвентарю нової фонемі. Таке включення охоплює спочатку досить обмежені шари словника. Необхідно разом із тим зауважити, що засвоєвані з інших мов звукотипи нерідко мають нестійкий або принаймні недостатньо чіткий фонологічний статус. На певному етапі запозичення, коли звукотип, що включається до системи, функціонує лише у фонетично не асимільованій лексиці, іноді говорять про співіснування в мові двох фонологічних систем, одна з яких обмежена запозиченим матеріалом [18]. Найбільш відчутні зрушення відбуваються у фонологічній системі мови, що виявляється в умовах інтенсивного й тривалого контактного впливу [19: 294].

Включення до інвентарю мови-реципієнта нової фонемі, як і інших структурних елементів, з одного боку, порушує рівновагу мовної системи, з іншого — стимулює функціональні можливості системи, забезпечуючи їй “той стан хиткої рівноваги, при якому тільки й можливий розвиток мови” [20: 40].

Варто відзначити, що лінгвістичний опис фонетичної інтерференції доцільно починати з прогнозу її явищ у мовленні. У цьому сенсі порівняльний аналіз звукових систем, що перебувають у контакті, дозволяє з певним ступенем точності передбачити можливі зміни звукової системи мови, що запозичує. Проте значення порівняльного аналізу не абсолютизується, оскільки реальна картина фонетичних змін у мовленні може значно відрізнятись від прогнозованої. Дані порівняльного аналізу допомагають розкрити й пояснити причину конкретного спотворення. Зіставлення в зазначених цілях повинне охоплювати різні рівні фонологічного компоненту. На сегментному рівні зіставлення стосується складу фонем, їх дистрибуції, позиційно-комбінаторних алофонів та їх реалізацій у кожній з контактуючих мов. Кінцевою перевіркою всякого опису є прагматична перевірка даними самої інтерференції, тому що не всі потенційні можливості інтерференції, що випливають із відмінностей між мовними системами, переходять у дійсність.

Зіставлення фонетичних систем кожної пари мови-донора й мови-реципієнта дозволяє встановити звукові розбіжності між досліджуваними мовами, а також установити потенційні діафонічні відносини між алофонами фонем, що є наслідком інтерферентного впливу.

Результати наведеного аналізу можуть слугувати теоретичною базою під час вивчення явища фонетичної інтерференції на сегментному рівні внаслідок мовного контактування будь-якої мовної пари.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вайнрайх У. Языковые контакты / Вайнрайх У. — Киев: Вища школа, 1979. — 264 с.
2. Розенцвейг В. Ю. Языковые контакты / Розенцвейг В. Ю. — Л.: Наука, 1972. — 80 с.
3. Семчинський С. В. Семантична інтерференція мов. На матеріалі слов'яно-східно-романських мовних контактів / Семчинський С. В. — К.: Вища школа, Вид. при КДУ, 1974. — 256 с.
4. Баранникова Л. И. Сущность интерференции и специфика ее проявления / Баранникова Л. И. // Проблемы двуязычия и многоязычия. — М.: Наука, 1972. — С. 88–98.
5. Валігура О. Р. Лінгвокогнітивні і комунікативні основи фонетичної інтерференції (експериментально-фонетичне дослідження англійського мовлення українців): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. філол. н.: спец. 10.02.04 “германські мови”, 10.02.15 — загальне мовознавство / О. Р. Валігура. — Київ, 2010. — 32 с.
6. Пауль Г. Принципы истории языка / Пауль Г. — М.: Иностранная литература, 1960. — 500 с.
7. Bloomfield L. Die Sprache / Bloomfield L. — Wien: Ed. Praesens, 2001. — 747 S.
8. Розенцвейг В. Ю. Языковые контакты / Розенцвейг В. Ю. — Л.: Наука, 1972. — 80 с.
9. Трубецкой Н. С. Фонология и лингвистическая география // Избранные труды по филологии: Пер. с нем. / Трубецкой Н. С. — М.: Прогресс, 1987. — С. 31–36.
10. Щерба Л. В. Преподавание иностранного языка в средней школе / Щерба Л. В. — М.: Просвещение, 1973. — 220 с.
11. Щерба Л. В. Избранные работы по языкознанию и фонетике / Щерба Л. В. — Л.: Изд. Ленинградского университета, 1958. — Т. 1. — 182 с.
12. Хауген Э. Языковой контакт / Хауген Э. // Новое в лингвистике, вып. 6. Языковые контакты. — М.: Прогресс, 1972. — С. 61–81.
13. Колесникова М. С. Фонетическая ассимиляция иноязычных слов в современном немецком литературном языке (на материале лексикографического анализа): дис. ... канд. филол. наук / Колесникова Марина Сергеевна. — М., 1986. — 245 с.
14. Гибало Е. Н. Англо-американские семантические кальки в современном немецком языке (на материале прессы ФРГ и ГДР) : дис. ... канд. филол. наук / Гибало Елена Николаевна. — М., 1979. — 214 с.
15. Abresch J. Englisch in gesprochenem Deutsch. Eine empirische Analyse der Aussprache und Beurteilung englischer Laute im Deutschen: Inauguraldissertation zur Erlangung der Doktorwürde [Електронний ресурс] / Julia Abresch. — Bonn, 2007. — 271 S. — Режим доступу: http://deposit.d-nb.de/cgi-bin/dokserv?idn=984482989&dok_var=d1&dok_ext=pdf&filename=984482989.pdf.
16. Общее языкознание. Формы существования, функции, история языка / Под ред. Б. А. Серебренникова. — Москва: Наука, 1970. — 597 с.
17. Дебов В. М. Лексическая специфика французского языка в Алжире: учеб. пособие / Дебов В. М. — Иваново: Иван. гос. ун-т., 1992. — 71 с.
18. Fries Ch. S. Coexistent phonemic systems / Ch. S. Fries and K. L. Pike // “Language”. — 1949, v. 25, 1. — P. 29–50.
19. Общее языкознание. Формы существования, функции, история языка / Под ред. Б. А. Серебренникова. — Москва: Наука, 1970. — 597 с.
20. Наумов В. В. Языковые изменения, причины, механизмы и последствия / Наумов В. В. // Тенденции развития в лексике и синтаксисе германских языков: Межвуз. сб. науч. тр. — Самара: Изд-во Самар. ун-та, 1997. — С. 35–40.

Стаття надійшла до редакції 3.02.13